

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha
Band: 15 (1941)
Artikel: JI pigrè : skizza cultur-historica
Autor: Gadola, Guglielm
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881171>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

JL PIGRÈ

(Skizza cultur-historica) da Guglielm Gadola, Cuera

Jeu seregordel aunc sc'ina umbriva dal davos pigrè, ch'ei vegnius ella Val Tujetsch cun sia biala muntanera nuorsas bergamascas.

Nus eran en davos meisa e marendavan, ch'ina de mias ondas aulza tuttenina il tgau sur la mesada e dat in'egliada da fenestr'ora. Enaquella audan ins a grend ina partida affons o sin via: „Il pigrè . . . il pigrè . . .“ Jeu erel in rudliet de 4—5 onns e vevel aunc mai udiu quei remarcabel plaid. Perquei segliel jeu sin sè, e targend pil giochi della tatta, empiarel jeu ella plein marveglias: „Tatta, tgei è quai, in pigrè?“

„In pigrè è in nursè taglian, tge vo cun sias nursas pellas alps anturn!“ La tatta veva strusch rispundiu sin mia damonda, che tuts levan si davos meisa e van o sin plattas per mirar il pigrè e sias nuorsas bergamascas. Era jeu sun currius o von casa per mirar quei „taglian“, secartend che quei stoppi esser zatgei dal tuttatafag reschniev ed extraordinari. Buca de sesmer-vigliar, ch'jeu vevel empau tema e ch'jeu setenevel ferm e stagn vid las caultschas-carpun de miu tat!

„O, quai è vadials!“ fetschel jeu ussa, vesend quellas termentas nuorsunas. Pilvermo! Nuorsunas era quei! sco jeu vevel aunc maina viu semigliontas, ni en Tujetsch ni o Mustér! Ei era de quellas braccas, ladas ed ault sin comba. Mo il pli interessant eran lur gros nasuns, ualti crutschs, e lur ureglias penderlidas. Las nuorsas de mia tatta semegliavan tschuts encunter quellas e fussen idas ad ellas sut il venter ora senza pigliar en. Remarcabel er'ei era, co quellas nuorsunas tahiavan sco tons tgauns bernardins. Dal grass ch'ei eran tut ballav'ei sul dies en ad ora — e launa vevan ei de quella pli liunga e pli fina che las nossas.

Davos la muntanera sper il pigrè zupergiava in hazer tgaunun de nuorsas, in mur ner, in gliemari bunamein aschi pursanius sco'l pli grond anugl bergamasc!

Mo aunc pli gross egls hai jeu fatg, observond sper il tgaun ed ils treis pigrès in asen grisch-alv cun ureglias aunc bia pli liungas che las bergamascas; cargaus tondanavon, ch'ei era sco sch'el purtass in'entira casa de treis alzas si dies. Suten, sil bast, vevan ei cargau si dus sacs vestgadira ed outra rauba de bratsch; la secunda alzada formavan curtès, reits, turschets, broccas e barcagls e la tiarza e davos' alzada consisteva ord enzaconts parlets, cazzettas ed ord ina caldera mesaunetta plitost. — Els curtès, emplunai in sin l'auter, vevan ei aunc-sco l'onda ha detg — cargau en pulenta, sal, ed in péntel frina biala.

Jeu vevel malpuccau per quei pauper asen, che steva cheu e zupergiava sin treis combas — el midava traso ina — e fageva ina siala ed in venter, sco in tachi plein. A mi parev'ei, sco sche quei pauper animal stuess purtar tut persuls la tuor de Babel.

Mo era ils treis pigrès havevan bizzarra comparsa. Els vevan en calzers de rabaizzas e purtavan el maun dretg termenta fest'alva, menada sisum en fuorma de cana. Sur las caultschas alvas en havevan ei tratg stravagliuns, che tunschevan tochen sisum la fessa, stravagls d'ina color melen-cotschna; tschops vevan ei lunghezia, tchops stgir-cotschens, ornai cun nuvuns de mèsch. E sul dies giu in hazer mantî alv, faldus, cun ina capuzza.

Il pli interessant fuva denton lur capiala brin-nera, tut rodonda, cugl ur ensi, buc aulta e cun ina corda grossa entuorn; fermezia capiala sc'in curom. — Quella capiala ei vegnida renomada cul temps pervia de sia gronda resistenza encunter neiv e draccas, suffels e garnialas e tgi dils nos ch'era zatgei — cunzun ils buobs ded alp — purtava adina ina bergamascas, e quei gia naven dall'entschatta dil tschentaner vargau entochen sil di ded oz. Aunc avon trent'onns valeva in ded alp buca per in ded alp, sch'el possedeve buc ina capiala bergamascas!

Camischas vevan ei en tut alvas, schubras e bialas; entuorn culiez fuv' il mantî tagliaus ora bufatgamein, ed il pèz plein terschollas sepresentava tut scavezaus.

L'entira comparsa dils pigrès bergamascas fuva propi bizzara ed empau jastra en nos cuolms sursilvans; mo cul temps udevan ils pigrès tiegl inventari de nossas alps e fuvan beinvesi da gliעד e biestga.

Ils pigrès vegnevan onn per onn all'entschatta zercladur ord la Lombardia, cunzun neusi da Brescia e Bergamo e pelegrinavan cun lur „Bergamascas“ tras las vals e las muntognas cisalpinas, entochen siden entuorn la pézza dil Munt Avelin. Cull'entschatta settember entschavevan ei lu puspei a semetter sin viadi de quei plaunet per arrivar alla fin dil meins en lur biala Italia. „Il pigrè“ fuva in fideivel nurser. Il pli savens eran ei treis ensemen ed adina tuts treis suenter las nuorsas, sco tier nus ils pasters suenter las vaccas.

Las bergamascas, essend grevas e braccas, fuvan plitost malgenglias e perquei sepertgiravan ei ded ira cun ellas memi sido els spuretgs. Darar darar che lur nuorsas havessen pasculau sur els; anzi adina sut els oragiu! La muntanera partevan els giu en treis trops; en quellas de latg, en quellas de maz, ed en quellas de tratga. Quellas de latg eran nuorsas cun tschut ed havevan hazer iveruns à quater têts; denter quellas de maz dev'ei bia tschancs, barbischs e burbaischs, schétgas e nuorsas-mugheras. Cun quellas mav'in dils pigrès il pli ad ault. Las nuorsas de tratga fuvan la gronda part purtontas; denteren enqual tgigisch e dus treis anugls cun cavazzas sco uors e vuschs sco profets. Ils pigrès pasculavan tuts treis la medem' alp cun lur bergamascas, mo adina dapersei, mintgin cun siu triep e sin pastira adattada.

Cun il latg nuorsa fagevan ei caschiel grass e tschagrün grass; de quellas mignucchettas plattas cun fried e buontad de nuir. Il mignuc-nuorsa survegneva stremas verdas denter igl alv ed era loms e buns, ch'ins saveva strihar el sco pischada sin talgias paun-segal.

Ina purziun mignuc-nuorsa cun in bien quintin vin vuclin era da sias uras la pli preziosa delicatessa, ch'ins saveva patertgar.

Beinduras predeva il pigrè era si per tscheins enzacontas vaccas la stad dad in u l'auter pur de nossa tiara. Latg vacca, mischedau cun quel de nuorsa, deva puspei in auter finezia mignuc. Cura ch'els vevan mintgamai ensemen ina tscheca partida mignucs e tschagrüns, cargavan ei lur asen cun quei purment e semettevan sin via encunter la Lombardia. Tscheu e leu sper via stevan ei eri e devan giu enqual mignuca u ad ina Mistarlessa ni Mastrala, ad ina ustiera ni hoteliera per bien daner. Cul rest mavan ei tocca Brescia ni Bergamo per vender ei leu sin fiera publica. Els vevan mo buna rauba e fagevan bunas fatschentas.

Quei tur de marcau fagevan ei duas ga la stad e cura ch'ei turnavan neusi dall'Italia vevan ei puspei cargau ils asens cun frina pulenta e sal per lur diever ded alp. Ils pigrès vevan in sgarscheivel quitau da glied ed animals e tut steva bein sut lur tgira.

Gest aschi sempli ed originala sco lur vestgadira fuv'era lur vivonda. Quella consisteva sulettamein ord pulenta ed aua frestga. La pulenta fagevan ei mo cun aua e mettevan en quella ni sal ni pieun. Els buevan aua frestga tier; latg mail Mintgaton, las dumengias e firaus, selubevan els de magliar tier la pulenta ina buccada caschiel grass. Ed auter nuot! Dis ed jamnas pulenta schetga sc'in mir ed aua frestga sc'in glatsch! E fuvan tuttina cuntents e da bunaveglia.

Sco P. Placi a Spescha raquenta zanua en ina de sias scartiras ein ils pigrès stai ils emprems, che han fatg encunaschent ils Sursilvans cun la pulenta, ch'ei silsunter daventada nies paun de mintgadi.

Dumengias e firaus mava in ded els adina a messa ella baselgia la pli vischina dell'alp; ei mavan en roda. Suenter il survetsch divin fagevan ei dar

in bien gientar, buevan bufatgamein vin vuclin, raquintavan bugen als marviglius lur aventuras ded alp — ela sera turnavan ei leghers e tscheberlins encunter casa, q. v. d. encunter fecler.

Il pigrè possedeava de duas sorts feclers.

Ils feclers gronds vesevan ora aschi circa sco nossas hodiernas tegias ded alp. En quellas seteneva il pigrè-signun si, cheu chischav'el siu latg nuorsa e cheu regulav'el era sias mignucas, essend che quei fecler pli grond surveva el medem temps per tschaler de caschiel e dormitori. Quels feclers pli gronds sesanflavan giu funs egl iral della val, pertgei che cun las nuorsas de latg mava il pigrè buca sin palas e pézzas.

L'otra spezia de fecler era per in bionton pli pintga; gliez era il fecler ch'ins numna aunc oz „il fecler dil pigrè“, essend ch'ins vesa aunc de quels sils pli aults sumfils sut la pézza e tochen entadem las pli selvadias alps agl ur dils glatschers.

Quels fuvan silpli 3—3½ m en lunghezia ed era buca pli lads. Las preits fuvan fatgas da mir schetg ed il tetg fuva de plattas. Sulettamein ils tetgals fuvan de lenn — e quei era tut. Per esch surveva ina gronda platta, ch'ins tschentava sidretg encunter la porta la sera avon che semetter a ruaus. Igl intern dil fecler fuva la sempladad sezza! Era in um de mediocra grondezia stueva star a mun tut dubels, cu'l era en tegia. Entadem il fecler, q. v. d. duas tiarzas digl entir spaziet occupava la treglia, che cunteneva nuot auter che brutg e fein a pastg e duas cozzas de launa. Da maun dretg, cu ins vegneva dad esch en, sesanflava in baun crap e sin quel in sac sal, in sac pulenta, in parlet ed ina palutta — e quei era igl entir inventari. Da maun seniester sesanflava la fueina, construida mo cun treis craps. Sper quella giu mettevan ei caglias-strieuna e draussa secca manizada si cuort. — Duas gadas duront in urezzi eis ei schabiau, ch'igl autur de quest studi ha stuiu prender refugi en in fecler dil pigrè, ina ga sil „Paradis“ de Nalps ed il medem di egl „Uffiern“ de Nalps, entadem sper il glatscher. Nus eran treis dèls ed havein strusch giu plaz tuts treis el pauper fecleret, aunc cun star tut a mun! Lezza gada havein nus saviu experimentar pertgei ins di per romontsch dad ina casa pintga: „in casetgel sco 'l fecler dil pigrè.“ —

In vegl nurser, che ha aunc encunaschiu ils davos pigrès che vegnevan en nossa tiara ha raquintau a mi beinenqual caussa dils Bergamascs: co quels erien per ex. fetg schubers cul purment, sco era cugl agen uorden. Camischas vevien ei adina en de quellas de glin, alvas sc'ina neiv nova. Els midavien resti mintg'otg dis e fagevien lischiva tut sezs e quei mintga quendisch dis. Era pietus fuvien ei e schevien mintgadi il rusari grond, mond suenter lur tschancs. Ruclava mintgaton ina de quellas grondas nuorsas bergamascas, sche canavan els quella e regulavan la carn cun tut quitau. Els prendevan da part la nuorsa, stendevan ora la carn cun clavellas e lennets, e mettevan la tocca a sulegl sil tetg de lur feclers, per che quella sechi e selaschi tener en salv entochen ch'ei descargava. Lu cargavan ei si dies als asens entirs buordis

carn secca e menavan quella cun els ell'Italia per indemnisar il donn al patrùn. Tgau, dir e lom e beglia cuievan els giu per els e fagevan treppa cun tut. Quei deva — cun pulenta tier — mintgamai ina veritabla pardanonza pils sempels e cun pauc cuntenteivels pigrès. —

Entochen videnasi els anno 80 dil tschentaner vargau vegnevan ils aults de nossas alps sursilvanas visitadas onn per onn d'in grond diember pigrès cun lur grondas e bialas nuorsas bergamascas. Dapi lu vegnevan denton pli e pli paucs ed il davos mo pli en Lumnezia, enta Medel, en Val Nalps e Val Curnera.

Sco Sur canoni Ben. Venzin raquenta a mi, seigi il davos pigrè staus per la davosa gada en Curnera cun sias bergamascas. El vegnevi cun ellas davos il glatscher enasi e turnavi puspei gl'atun da leu enagiu. El eri in bien cum-pogn dils buobs dell'alp Curnera e vevi in bellezza num: Giovanni Capuz-zetti. — In onn hagi el giu disletg de runar la zoppina ella Val e suenter hagien ins mai pli lubiu als pigrès bergamasc de vegnir neusi ellas alps della Part sura.

Dal temps che nies pli renomau Sursilvan, P. Placi a Spescha, trutgava e turitgava aunc per nossa pézza entuorn, entupav'el bienasavens ils pigrès bergamasc sin palas e gondas, si sut la pézza e sigl ur dils glatschers. El teneva fetg ault, „quels pli pacifics eremits de nossa pézza grischuna“ e scriva perquei sur dad els zaconts plaids de laud ed engraziament, ch'jeu vi metter cheu en perpetna regurdientscha: „Ils pigrès bergamasc ein glied amicabla ed hospitala e sch'ins survegn els per guides e compogns sin turs alpins, sche san ins esser segirs de lur fideivladad, quita e verdad. Per perdetga surveschi il factum, ch'jeu havess mai saviu far il péz Valrein, il center dellas pli aultas muntognas de quella contrada, sche jeu havess buca giu in pigrè bergamasc cun mei.“

Dapi circa trent'onns ein ils pigrès bergamasc svani per ina e per adina ord nossas alps sursilvanas e la nova generaziun sa nuot pli dad els. Mo lur feclers si sut nossa pli spuretga pézza vegnan aunc ditg ad esser lur davosa, modesta perdetga, sco era il num local, ch'ei vegnius si tscheu e leu entadem nossas vals sper ils glatschers e sisum las palas sut la pézza de nossas alps — e che secloma cuortamein: „Enasi 'l fecler dil pigrè“.